

På spor av det før-urbane Tegea

The Norwegian Arcadia Survey III (NASIII), som er den tredje av frittstående arkeologiske registreringsprosjekter i området rundt Tegea i regi av det Norske Instituttet i Athen, ble utført i mai måned 2016 og 2017. Målet var å registrere arkeologiske spor fra den før-urbane perioden (ca. 950–500 f.Kr) gjennom en survey, som er en arkeologisk metode der man systematisk registrerer funn på marken uten å grave.

Da Pausanias (8.45.4) besøkte Tegea en gang på 100-tallet e.Kr., ble han slått av hvor storslaget og vakkert templet viet Athena Alea var. Templet har fortsatt å være sentralt for både forskning og turisme i våre dager, og mindre oppmerksomhet er blitt viet Tegeas tidlige bosetninger. Fra templet ble gjenoppdaget ca. 1800 har flere tiår med utgravninger resultert i en stor mengde informasjon om templets arkeologiske faser og artefakter, og i løpet av de siste tjue årene spesielt har produsert ny og betydningsfull kunnskap om Tegeas urbane sentrum. Lite er imidlertid kjent om før-urbane arkeologiske spor utenom kultiske kontekster.

Antikke källor hevder at Tegea ble til gjennom synoikisme av ni spredte landsbyer eller demer på den tegeatiske slette. En rekke prosjekter, i regi av det Norske Instituttet i Athen og ledet av arkeolog Knut Ødegård fra Universitetet i Oslo, synes å bekrefte denne tradisjonen til en viss grad: det urbane sentrum ser ut til å ha blitt bygget på et område av sletten som tidligere var ubebodd, og ser i tillegg ut til å være konstruert etter et rettvinklet gatesystem fra grunnleggelsen på slutten av 500-tallet f.Kr. Ødegård foreslår derfor at grunnleggelsen av Tegea som en stad ca. 550–500 f.Kr representerer siste fase av synoikismen, og at de opprinnelige landsbyene må befinne seg andre steder i område.

Tidligere arkeologiske undersøkelser i Tegea har ikke lyktes i å lokalisere noen før-urbane bosetninger, og man kunne dermed konkludere med at tegeatene var en befolkning uten permanente bosetninger. Det er imidlertid flere elementer som taler imot denne konklusjonen. Den tidligste kultiske aktiviteten i Athena Alea-helligdommen finner vi i en *bothros*, offergrop, hvor det tidligst sikre materialet fra ca. 950 f.Kr. Bothros med innhold er relativt beskjedent i omfang og kan ha vært utført av personer eller grupper som passerte forbi fra andre regioner eller en delvis nomadisk befolkning i det tegeatiske området. I de påfølgende fasene, derimot, ser vi en gradvis utvikling og utbygging av kultområdet, først i form av apsidale bygg i tre og leirklining med tilhørende metalltilvirkning, og deretter et arkaisk marmortempel ca. 600 f.Kr. Marmoren er hentet fra steinbruddene oppe i fjellene i Doliana, så denne deltagelse og påfølgende byggeaktiviteter må ha krevd både resurser og samarbeid. I tillegg ser vi oppblomstringen av en egen tegeatisk stil i den geometriske keramikken. Dette tyder til sammen på en økende grad av samarbeid, felles identitet, og bofasthet. Den før-urbane perioden benyttes her som et samlebegrep for å beskrive tidsrommet mellom de første, sikre kultiske sporene fra helligdommen, ca. 950 f.Kr, og grunnleggelsen av det urbane

sentrum i Tegea, ca. 500 f.Kr. Dette er ingen offisiell periodebetegnelse, men benyttes som et heuristisk hjelpemiddel for å beskrive det som tilsvarer geometrisk og tidligarkaisk periode.

Så hvorfor ha vi hittil ikke funnet bosetningsspor fra den før-urbane fasen? Problemet med lav arkeologisk visibilitet er ikke et unikt fenomen for Tegea alene; geometrisk periode er i de fleste områder mer fremtredende i graver og helligdommer. Bygningene fra denne perioden er sjelden synlige på overflaten, da de fleste ville være bygd på steinsokkel med en enkel tre- og leirklingskonstruksjon over. Keramikk man finner i løpet av en survey er generelt slitt og fragmentert, men keramikken fra den aktuelle perioden er i tillegg ofte ekstra myk og pudrete og derfor spesielt sårbar overfor vær, vind, og plog. Hovedhypotesen for NASIII var at det at man ikke finner keramikk eller bosetningsspor fra visse perioder betyr ikke at de ikke er der, men at man må utvikle og tilpasse metodene for å kunne finne dem.

For å løse problemet med at geometrisk og tidligarkaisk periode er «usynlig» for oss i dag, ble følgende tre metoder benyttet i NASIII: en mer detaljert form for survey, der deltakerne går tettere sammen og dekker områdene mer intensivt. Normalt vil man i en survey plassere deltakerne 10 m fra hverandre eller mer, men i NASIII gikk vi med en armlengdes avstand fra hverandre. Neste metode var å samle inn absolutt alle funn og dokumentere dem i felt. På denne måten får man studert materiale i mer detalj, og dermed vil keramikk med slitt geometrisk eller tidligarkaisk dekor eller form kunne oppdages. I andre prosjekter kan slik keramikk bli oversett eller ikke prioritert i innsamlingsprosessen. Den siste metoden var en kjemisk analyse av keramikken ved hjelp av røntgenfluorescens, på engelsk X-ray fluorescence (XRF). XRF sender ut røntgenstråler som fluoriserer på forskjellige nivåer i møte med ulike kjemiske elementer, og man kan dermed beregne den kjemiske komposisjonen i keramikken. Fordi keramikkproduksjon utvikler seg over tid, vil man hypotetisk sett kunne hjelpe med å datere keramikk basert på de kjemiske elementene i leiren. Allerede kjent og datert keramikk fra Athena Alea-helligdommen ble brukt som referansemateriale.

NASIII besto av fem personer i 2016, prosjektleder Mari Malmer (GU), labansvarlig Jo-Simon Stokke (Kulturhistorisk Museum i Oslo), GU-studentene Evan Skole og Emma Backlin, og vår lokale frivillige, Tassos Kechagias. I 2017 var teamet større, og ble supplert med Linn-Trude Lieng Andreadakis, Zacharias Andreadakis, Ingrid Finstad, Ann-Kristin Engh, og Silje Hårstad – arkeologer (og én filosof) fra Oslo, og GU-student Matilda Forsén tok over for Emma. Området som ble undersøkt i 2016 kalles Anemomylos – vindmøllehøyden – og ligger rett sør for landsbyen Alea, der helligdommen ligger. Undersøkelsesområdet for 2017, Agiorgitika, ligger lenger nordøst. Begge områdene ble valgt på bakgrunn av tidligere undersøkelser og for sin topografi; elven Sarandapotamos flommer over på vinter og vår, så lavereliggende områder ville ikke være egnet for bebyggelse.

Anemomylos og Agiorgitika er begge små høydedrag som er trygge for flommen, men som likevel ligger lavt nok til å ha tilgang på vann fra elven og ha fruktbar jord.

NASIII-teamet bodde i fjellandsbyen Ano Dholiana, og reiste hver dag ned på sletten for å undersøke jordene. Vi valgte jorder som nylig var pløyd slik at sikten på marken var god. Jordene fungerte også som feltenheter, og et rutenett med x og y-akse ble peilet ut ved hjelp av flagg plassert hver tiende meter. Teamet ble delt opp i to lag som alternerte på å gå survey og å dokumentere funn. Fire feltdeltakere stilte seg på rekke med armene ut slik at fingertuppene møttes, og gikk deretter på en rak linje fremover og samlet inn alle funn og tegl i poser (**foto 1**). For hver tiende meter stoppet de opp, satte fra seg posene med funn, og startet på en ny rute med nye poser. På denne måten kunne funnene relateres til en enkelt rute på 10 x ca. 6.5 m (lengden av ruten markert av flagg x bredden av fire personer med armene utstrakt), noe som gir et ganske finmasket kart for funnspreddning. De andre fire deltakerne jobbet med dokumentasjon under Jo-Simon Stokkes ledelse, der alle funn ble undersøkt, talt, veiet og ført inn i en database (**foto 2**). Relevante og interessante funn ble plukket ut og tatt med tilbake til Tegeamuseets lagerhus for videre dokumentasjon og XRF-analyse, mens resten av funnene ble lagt tilbake i ruten de ble funnet. Denne metoden er selvsagt veldig tidkrevende, men i et område som Tegea og med den lave arkeologiske visibiliteten som geometrisk og tidligarkaisk periode her, var resultatene verdt tiden og innsatsen. NASIII lyktes i å lokalisere og dokumentere flere funn fra før-urban periode som ikke har vært registrert tidligere, og som man mest sannsynlig ikke ville funnet uten en detaljert surveymetode.

I 2016 på vårt første område, Anemomylos, undersøkte vi tolv jorder og fant vi en liten, godt avgrenset lokalitet som dekket selve åsryggen av Anemomylos, et område som kalles Metousia. Lokaliteten på ca. 3 hektar besto av to overlappende områder som stammet fra to kronologiske faser, den ene med funn fra geometrisk og tidligarkaisk periode, og den andre med tidligarkaiske, senarkaiske, klassiske og senere funn. Det eldste – og mest spektakulære – funnet var en godt bevart bronsenål fra sengeometrisk periode (ca. 750–700 f.Kr) (**foto 3**). Slike bronsenåler ble brukt til å feste drakten, og på kvinnedrakt ble den oftest brukt på peplos, som var av ull. Samme dag og på samme jorde fant vi også en deler av en tidligarkaisk bronsenål samt et hulldekorert bronsebeslag som kanskje har dekorert et diadem eller belte. Den eldste keramikken var representert av lokket fra en protokorintisk pyxis, som fant sin nøyaktige parallell i form og dekor fra Athena Alea-helligdommen, og kan dateres til tidsrommet 720–690 f.Kr. Denne keramikiformen, et lite skrin der man kunne oppbevare sminke eller smykker, var spesielt populær i Tegea. Basert på XRF-analysen ser det ut til at vårt eksemplar er en lokal imitasjon av den korintiske typen.

Den aller største materialgruppen som kunne dateres til før-urban periode består av figuriner. Over 80 figuriner ble funnet på lokaliteten. Noen er av dyr, der blant annet et hode fra en sauebukk må nevnes,

men de aller fleste er menneskefigurer. Den eldste i såkalt daedalisk stil, datert til perioden 670–630 f.Kr, og er en figur av en kvinne med stilisert hår og ansiktstrekk (**illustrasjon 1**). Resten av figurinene er i hovedsak av typen som ofte kalles «pinched face» eller «seated goddess». Til felles har de at de er helt eller delvis håndlagde, stiliserte, nærmest karikerte trekk, og at de forestiller kvinner med seremoniell polos. Mange av disse er helt håndlagde og har «pinched face» der ansiktet er indikert ved å klemme leiren mellom fingrene for å forme nesen og to små leirkuler satt på som øyne. Når figurinen er sittende, er kjolen et enkelt, rektangulert og flatt stykke leire med to sylindre på undersiden, som tilsammen former «tronen» eller stolen hun sitter på. Stående er det rektangulære stykket leire plassert på en lav plattform (**foto 4**). Begge typer har ofte en ekstra stripe leire for å markere en dekorert kjolekant, ofte med føttene synlige under, og én eller flere striper med leire for å indikere et dekorert bryststykke (**foto 5**), bronsenåler til å feste plagget, og halssmykke. Flere eksemplarer av samme typen finnes i Athena Alea-helligdommen, og er datert fra andre halvdel av 600-tallet til andre halvdel av 500-tallet.

I tillegg til funnene beskrevet over dokumenterte NASIII-teamet et stort antall funn fra udekorerte og grovere typer brukskeramikk. Disse utgjorde en stor del av de 7380 funnene fra undersøkelsen. 846 kg tegl og murstein ble også registrert. Funn som indikerte flere former for produksjon besto av bearbejdede biter av marmor, slagge fra keramikk og metall, samt vevlodd. En gruppe vevlodd som har en rund form og konveks profil finnes også i helligdommen, datert til geometrisk og tidligarkaisk periode. En del av funnene er fra kategorier man kunne forvente seg å finne i en helligdom, men den største funnkategorien er brukskeramikk og tegl, noe som sammen med produksjonsspor indikerer at lokaliteten er en bosetning. Metousia tolkes derfor som en liten landsby som kanskje også inkluderte en helligdom.

I 2017 ble det andre området, Agiorgitika, undersøkt. Med et større team kunne vi dekke et større areal enn i 2016, og 38 jorder ble undersøkt. 12 av dem var helt tydelig funntomme, og derfor ble de ikke med i databasen (markert med stiplet linje); 26 jorder hadde større funntetthet og ble dokumentert etter rutesystemet. Også her ble det gjort funn fra den før-urbane perioden, med det eldste funnet fra andre halvdel av 700-tallet f.Kr – funn som enkelt ville blitt oversett med en mindre detaljert feltmetode. Til forskjell fra Metousia på Anemomylos, var det ingen tilsvarende avgrenset lokalitet på Agiorgitika, men heller flere, spredte områder med før-urbane aktivitetsspor. Noen av disse områdene lå nære hverandre, og flere kan stamme fra overlappende eller samtidige faser.

Den eldste keramikken NASIII dokumenterte stammer fra sengeometrisk periode. Her finner vi keramikk dekorert med skravert meander, prikker, rosetter, og linjer som er typiske for geometrisk periode (**illustrasjon 2**). I et av områdene, jorde 10, fant vi miniatyrkeramikk som også kan dateres før-urban periode. En håndlagd miniatyr har vi tolket som en kalathiskos – en miniatyr av kalathos, en

kurv som ble brukt til oppbevaring av ull og ferdig spunnet garn. Kalathoi fant vi både på Anemomylos og Agiorgitika. På jordene rett i nærheten fant vi mer dekorert keramikk og noen figuriner. Disse er kanskje tilknyttet en kultkontekst. Som på Anemomylos, fant vi flere vevlodd, noen av den samme, før-urbane typen som nevnt over (**foto 6**). I tillegg fant vi en del trådsneller, som har før-urbane paralleller fra Athena Alea. En siste gjenstand som også knyttet seg til veving og spinning, er et lite spinnehjul fra en håndtein. Spinnehjulet er av høypolert, mørk sten, kanskje steatitt. Flere lignende varianter er funnet i de geometriske kontekstene i Perachora.

Selv om det er store variasjoner i materialet både innad og mellom områdene, kan man se konturene av et gjennomgående tema: flere av funnene kan knyttes direkte eller indirekte til veving og spinning (vevlodd, trådsneller, spinnesten og garnkurvene kalathoi), til råmaterialet ull (sauebukken), eller til tekstil og drakt (draktnålene i bronse, de dekorative beslagene, og pyxis, skrinet der man oppbevarte slike smykker). De tallrike «seated goddess»-figurinene kan også indirekte knyttes til tekstil og utsmykning av drakt. Denne litt naive måten å fremstille en kvinnefigur på legger liten eller ingen vekt på kroppen under; alt fokus er på drakten og dens utsmykning. Til forskjell fra senere eller andre typer figuriner, der intrikate folder i den tynne drakten og kroppen under er fremhevet, er kjolen her flat, tung, og med detaljer (skjørtekanten og bronsenålene) som kan tolkes som en peplos i ull. Arkadia med sitt fjellandskap og kjøligere klima er ideelt for sauehold, og er kjent fra Homer som «rich in flocks». Ull kan derfor ha vært en viktig del av det tidlige Tegeas produksjon og identitet, noe som kommer til uttrykk i deres materielle kultur.

Bibliografi:

Voyatzis, M. (2014), Pottery from the Temple Sector. In Østby, E (ed), *TEGEA I: Investigations in the Temple of Athena Alea 1991-94*, Papers and Monographs of the Norwegian Institute at Athens, 3, 467-538 (Athens 2014).

Voyatzis, M (2014) Objects from the Temple Sector. In Østby, E (ed), *TEGEA I: Investigations in the Temple of Athena Alea 1991-94*, Papers and Monographs of the Norwegian Institute at Athens, 3, 197-392 (Athens 2014).

Voyatzis, M. (2014), Objects from The Northern Sector. In E. Østby (ed.), *Tegea II: investigations in the sanctuary of Athena Alea 1990-94 and 2004*, Papers and Monographs of the Norwegian Institute at Athens vol. 4, Athens, 163-261 (Athens 2014).

Ødegård, K. (2005). The Topography of Ancient Tegea: New Discoveries and Old Problems. *Ancient Arcadia: papers from the third international seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002*. E. Østby, The Norwegian Institute at Athens. **8**: 209-221.

Østby, E. (2014). The Sanctuary of Athena Alea at Tegea in the Pre-Classical Period. *Tegea I: Investigations in the Sanctuary of Athena Alea 1990-94*. E. Østby (ed). Athens. 2.

Foto/illustrasjoner:

Foto 1: «Feltmetoden, her illustrert av (f.v) Tassos Kechagias, Mari Malmer, Evan Skole og Emma Backlin (foto: Jo-Simon Stokke)»

Foto 2: «Dokumentasjon i felt, her med (medsols) Ingrid Finstad, Silje Hårstad, Jo-Simon Stokke, Linn-Trude Lieng Andreadakis og Ann-Kristin Engh (foto: Mari Malmer)»

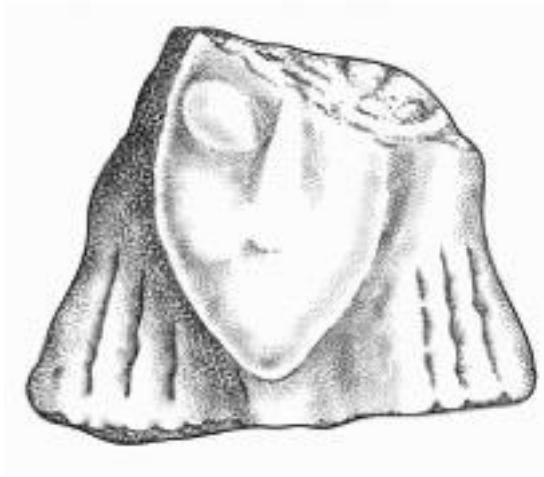
Foto 3: «Geometrisk bronsenål (foto: Jo-Simon Stokke)»

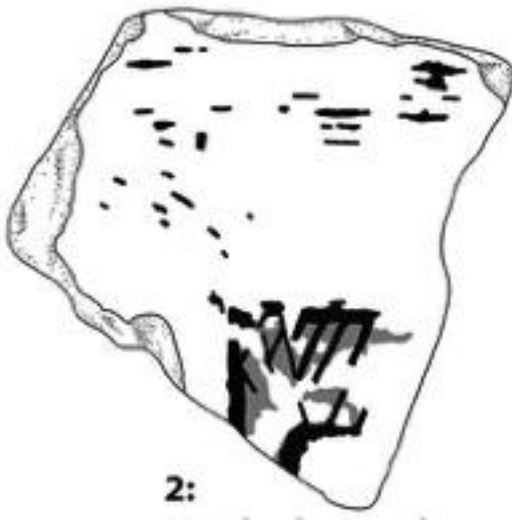
Foto 4: «Føtter og kjolekant fra en kvinnefigurin (foto: Jo-Simon Stokke)»

Foto 5: «Brystsmykke og halssmykke fra en kvinnefigurin (foto: Jo-Simon Stokke)»

Illustrasjon 1: «Daedalisk kvinnefigurin (illustrasjon: Mari Malmer)»

Illustrasjon 2: «Keramikk med skravert meander (illustrasjon: Mari Malmer)»